

Mens en natuur: een Islamitisch perspectief *

In de Islamitische visie op mens en natuur mag de mens alleen Gods stedehouder zijn onder de voorwaarde dat hij ook wat de natuurlijke omgeving betreft, Gods grenzen respecteert. De relatie tussen mens en natuur is op de eerste plaats spiritueel. De milieucrisis weerspiegelt de spirituele crisis binnen de mens.

De Oost-Westrelaties zijn een nieuwe fase ingegaan. Dat heeft ook tot gevolg dat landen zich minder concentreren op dominante militaire dreigingen en meer op bedreigingen van de mondiale veiligheid, die niet zo voor de hand liggen en niet zo politiek gemotiveerd zijn. Grensoverschrijdende milieuvervuiling is daarvan de belangrijkste. Wederzijds verzekerde vernietiging is niet langer het exclusieve voorrecht van militaire leiders, maar ligt nu ook in handen van de industrie en van de regeringen die die industrieën controleren. De huidige bedreigingen hebben minder van doen met polarisatie tussen supermachten en zelfs met de verhouding tussen rijk en arm. Zij hebben vooral te maken met de polariteit tussen menselijk handelen en het ecologisch draagvermogen van de

aarde. Deze polariteit bedreigt zowel de supermachten, als de rijke en arme landen. Om effectieve oplossingen voor het milieuvraagstuk te vinden moeten economische onevenwichtigheden zeker worden aangepakt, maar vooral op een ecologisch gezonde wijze.

Als wij werkelijk hoop voor de toekomst gestalte willen geven, kan de huidige situatie niet blijven zoals die is. Mondiale welvaart gaat ver boven het functioneren van de markt uit. In feite berust economische voorspoed uiteindelijk op gezonde eco-systemen en ecologische veiligheid. Het beschermen van natuurlijke hulpbronnen, een meer duurzame agrarische produktiewijze, een strictere omgang met afval, geïntensiveerde gezinsplanning en verhoogde economische ontwikkeling vereisen daarom politieke moed. En ook theologische en morele moed. De relatie tussen mens en natuur vergt méér dan pragmatisme, wetenschappelijk onderzoek of esthetische waardering. Een werkelijk humane vertrouwdheid met de gehele natuurlijke wereld is noodzakelijk. Wij moeten onze menselijke arrogantie en dominantie afleggen ten

* *Samentrekking en vertaling uit het Engels door dr. C.J. Klop van een artikel van drs. M. Habib Chirzin, geschreven te Jakarta op 30 augustus 1993. De vertaling van de citaten uit de Koran is van de hand van prof. dr. J.H. Kramers, 'De Koran' (Amsterdam, 1980)*

gunste van nederigheid en coöperatie met de magnifieke biologische kringlopen die onze lucht, ons water en onze bodem steeds weer vernieuwen.

Milieu als religieus thema

Moderne mensen ervaren de religieuze zijde van het milieuprobleem, als zij merken dat de verstoring van de natuur niet alleen het milieu, maar óók de godsdienst bedreigt. Als water vervuild is, kan het niet worden gedronken, maar ook niet gebruikt voor de rituele reiniging, *thaharoh*, die vereist is vóór men kan bidden, *sholat*. Zowel in de natuurlijke werkelijkheid als in de geestelijke symboliek, is vervuild water dus geen bron van leven, maar van dood.

In het perspectief van een dialoog tussen de wereldgodsdiensten gericht op een misschien mogelijke, maar zeker noodzakelijke wereldwijde morele orde (vgl. Program van Uitgangspunten, p. 66) heeft de redactie een bijdrage opgenomen van de Indonesische milieudeskundige drs M. Habib Chirzin over een Islamitische visie op mens en natuur. Zijn artikel biedt een verrassend zicht op de relatie tussen liturgie en milieuproblematiek (voor wat het christelijk geloof betreft in ons land behandeld door M.E. Brinkman, 'Schepping en sacrament', Zoetermeer 1991), op de beleving van de menselijke verantwoordelijkheid (een vergelijking dringt zich op tussen rentmeesterschap en kalifaat) en op de heilheid van de schepping in relatie tot het stricte monotheïsme van de Islam. De redactie hoopt met dit artikel tegelijk bij te dragen aan het onderling verstaan van moslims en christenen in het CDA.

Het belang van schoon water voor menselijk leven en voor het draagvermogen van de aarde wordt in de Koran duidelijk genoemd:

"Wij maakten ieder levend ding van het water", *Surah* 21, 30.

"En Allah heeft ieder dier geschapen uit water; er zijn er, die voortgaan op hun buik en er zijn er, die lopen op twee benen, en er zijn er, die lopen op vier. Allah schiept wat Hij wil", *Surah* 21, 45.

"O gij, die gelooft, leent gehoor aan Allah en aan de Boodschapper, wanneer Hij u oproept tot wat u levend maakt", *Surah* 8, 24.

Het is duidelijk dat milieu en godsdienst twee aspecten zijn van éénzelfde proces. Als de omgang met het milieu de meer directe oorzaak is van de verstoring van de natuur, dan kan de uiteindelijk oorzaak van deze omgang gevonden worden in de religieuze culturele achtergrond vanwaar uit de moderne economie opkwam. Dit zou wel eens de reden kunnen zijn waarom, nu wij nota bene bedreigd worden in de bron van ons gevoel voor het goddelijke en in onze sacramenten, er geen duurzaam religieus protest is tegen of moreel oordeel over de industriële aanslag op de aarde, de degradatie van haar levenssystemen en de dreigende uitroeiing van haar meest ontwikkelde levensvormen. Omdat ons gevoel voor het goddelijke zo overwegend afgeleid is van het woord, meestal door heilige boeken, realiseren wij ons zelden hoezeer wij het contact verloren zijn met de openbaring van het goddelijke in de natuur als teken van Gods aanwezigheid, *ayat*. Toch komt ons verheerlijkte gevoel van het goddelijke óók voort uit

de grandeur van het heelal, in het bijzonder van de aarde, in alle schitterende vormen waarin zij zich uitdrukt. Zonder die ervaring zou onze religieuze en spirituele ontwikkeling sterk verarmen, ja zelfs onze emotionele en intellectuele ontwikkeling en ons voorstellingsvermogen. De Koran beschrijft dit in veel verzen, zoals:

“Gods Almacht, zijn tekenen”

“In de hemelen en op de aarde zijn waarlijk tekenen voor de gelovigen. En in uw geschapenheid en ook in de dieren, die Hij verspreidt, zijn tekenen voor lieden die verzekerd zijn.

En ook in de opeenvolging van de nacht en de dag, en het levensonderhoud, dat Allah uit de hemel doet nederdalen, en waarmede Hij de aarde levend maakt nadat zij dood was, en het besturen der winden zijn alles tekenen voor lieden die verstandig zijn”, *Surah 15, 3-5*.

Heelheid van de Schepping: een Islamitisch perspectief

De Koran is de drijfveer achter alle Islamitisch denken en van alle Islamitische waarden. Maar voor wij verder gaan met het bespreken van milieuvraagstukken gebaseerd op de gedachten van de Koran, moeten wij beseffen dat de Schriften in het algemeen en de Koran in het bijzonder, symbolische taal gebruiken. Een symbool komt voort uit diepe, onbewuste processen en neigt er daarom toe tamelijk ingewikkeld te zijn. Om dezelfde reden raakt een symbool ons zo diep als het tot ons culturele ethos behoort. Door het gebruik van symbolen verkrijgen de Schriften centrale betekenis in verschillende tijden. Van een heilig boek moeten wij bovendien niet verwachten dat het directe uitspraken doet

over allerlei onderwerpen. Dat zou zo een boek tijdgebonden maken. Het zou zijn geldigheid verliezen buiten een bepaald in tijd en ruimte geplaatst kader.¹

Schepping

De natuur is zowel object als subject. De natuurlijke wereld is de moeder, de bron van ons wezens, als aardebewoners. Zij geeft leven, biedt voedsel en koestering voor ons fysieke, emotionele, esthetische, morele en religieuze bestaan. De natuurlijke wereld is de grotere, geheiligde gemeenschap waartoe wij behoren. Vervreemding van deze gemeenschap ontwortelt ons in alles wat ons menselijk maakt. Schade aan deze gemeenschap is schade aan ons bestaan. Op een of andere manier moeten wij ons gevoel opnieuw afstemmen op de hartslag van het bestaan, fundamentele ritmes in de natuur aanvoelen, waarop wij kunnen vertrouwen, ook al begrijpen wij deze nooit ten volle. Wij moeten opnieuw leren dat wij het zijn die aan de aarde behoren en niet de aarde aan ons. De herontdekking van onze eindigheid is fundamenteel voor elke werkelijk menselijke toekomst.

“Hij die voor ulieden de aarde gemaakt heeft tot een wiegekleed, en voor u op haar wegen heeft gebaad, en uit de hemel water heeft doen nederdalen, waarmede Wij soorten van gewas hebben doen uitkomen, in verscheidenheid. Uit haar hebben Wij u geschapen en in haar zullen Wij u doen terugkeren, en uit haar zullen Wij u uitbrengen een tweede maal”, *Surah 20, 53 en 55*.

“En Allah heeft ulieden geschapen uit stof en daarna uit een druppel en daarna heeft Hij u tot paargenoten gemaakt”, *Surah 35, 11*.

“Hij is het, die ulieden geschapen heeft

van leem, en daarna bepaald heeft een termijn" *Surah 6, 2*.

De Islamitische leer met betrekking tot de verstandhouding tussen mens en natuur is op de eerste plaats en vooral gebaseerd op besef van de heilige eigenschap van de natuur, dat zij Gods handwerk is en de plaats waar Zijn tekenen, *ayat*, tot uitdrukking komen.

Stedehouder in dienstbaarheid

De mens heeft alleen het opzicht over de natuur gekregen en mag alleen Gods stedehouder, *kalifab*, op aarde zijn onder de voorwaarde dat hij dienstbaarheid, *'ubudiyah*, jegens God aanvaardt. De mens kan niet de rol van God op aarde spelen en tegelijk rebelleren tegen de Hemel. Als hij dat probeert kan het resultaat niets anders zijn dan zijn vernietiging, om maar niet te spreken van de chaos die in de natuurlijke orde teweeg wordt gebracht.

De werkelijk deugdzame moslim draagt zorg voor de hele Schepping en niet alleen voor de mens. Ook andere schepselen zijn geschapen door God en hebben hun rechten. De mens heeft geen absolute en onbeperkte rechten over hen. Ook bezit de mens niet het recht om de natuurlijke omgeving uit te putten teneinde zijn oncontroleerbare gulzigheid te bevredigen, verborgen onder het masker van steeds hogere levensstandaarden. Er moet een grens, *hudud*, zijn. De mens mag uiteraard leven en zich voeden, maar dit moet in evenwicht, *muwazanaah* en *insijam*, met de natuur gebeuren en niet ten koste van de vernietiging van natuur, die de mens niet kan herscheppen. Of het nu regenvelden zijn of waterbronnen.

"En brengt geen verderf in het land, nadat het tot heil gebracht is. En roept

Hem aan in vrees en verlangen. De barmhartigheid Allah's is dicht bij de wél handelenden.

En de goede streck, daarvan komen de planten uit met verlof van haar Heer", *Surah 7, 56 en 58*.

"Hij is het, die u heeft doen ontstaan uit de aarde en u woonplaats op haar heeft gegeven", *Surah 11, 61*.

Het is in dit verband van belang om op te merken dat de Koran spreekt van grenzen die door God gesteld zijn, *hudud Allah*. Als mensen deze grenzen respecteren, dan zijn zij in staat om een rechtvaardige, niet-exploiterende en evenwichtige samenleving te vormen. Als zij deze grenzen echter overschrijden, dan raken zij in ernstige moeilijkheden. Het zorgvuldige evenwicht zal verstoord worden. De Koran beschrijft de overschrijding van deze grenzen als vijandige activiteit, *zulm*. Er steekt veel wijsheid in om deze grenzen, *hudud*, gesteld door Allah in Zijn Goddelijke Wijsheid, te respecteren.

De Islamitische visie op de relatie tussen mens en natuur is er dus een van menselijke verantwoordelijkheid jegens en voor de hele kosmos, die voortkomt uit zijn functie als Gods stedehouder op aarde.²

"En Hij is het, die ulieden gesteld heeft als stedehouders op de aarde en sommige uwer in rangen verheven heeft boven anderen om u te beproeven in wat Hij u gegeven heeft", *Surah 6, 165*.

"En toen sprak uw Heer tot de engelen: Ik ga instellen op de aarde een stedehouder", *Surah 2, 30*.

Ook in dit kader is het noodzakelijk om meer nadruk te leggen op het scheppingsproces. Schepping, *kbilqah*,

moet worden gezien als het ontstaan van het heelal, in de betekenis van een van meet af aan zowel geestelijk-spirituele als materieel-fysieke werkelijkheid. Wij moeten onszelf zien als onderdeel van dit groeiproces, als wezens waarin de Schepping zich op zichzelf bezint en zichzelf verheerlijkt. Zoals de Koran duidelijk beschrijft: "Of wie brengt voor de eerste maal de schepping in aanzijn en doet haar daarna wederkeren, en wie geeft u onderhoud uit de hemel en de aarde?", *Surah* 27, 61.

"Hij is Allah, de Schepper, de Maker, de Vormgever. Aan Hem behoren de schoonste namen. Hem lofprijst wat in de hemelen is en op de aarde. En Hij is de Geweldige, de Wijze", *Surah* 59, 21.

Eenheid en heilheid als fundament

De Islam heeft zo een monotheïstische oplossing voor de huidige ecologische kwalen van de mens, aldus Manzoor. Hij stelt dat er een antropocentrisme is in de Islam. De visie op de mens als stedehouder van God, *khalifah*, en op de natuur als een te beheren goed, *amanah*, plaatst de mens in de hiërarchie hoger dan andere schepselen, inclusief de engelen. Manzoor baseert het Islamitisch waarden-systeem op de eenheid van God, *tawhid*, als 'hoogste idee' van de Islam en de Islamitische wereldbeschouwing. Hij ziet geen onderscheid tussen ethiek en het Islamitische recht, de *shari'ah*, dat zich meer bemoeit met de daad dan met een idee. Beide zijn opgenomen in de grote gedachte van toewijding aan God, *ibadah*. De strate-

gische en fundamentele principes die de Islam biedt om de bedreiging van

---

De werkelijk deugdzame moslim draagt zorg voor de hele Schepping en niet alleen voor de mens. Ook andere schepselen zijn geschapen door God en hebben hun rechten.

---

mensheid en aardse eco-systemen te overwinnen, zijn aldus de principes van de eenheid van God, *tawhid*, van stedehouder-schap, *khalifah*, *amanah*, en van recht, *shari'ah*.³

Door de *tawhidische* waarden te benadrukken wordt God in de Koran beschreven als de drager van het heelal, *Rabb al Alamin*. Hij wordt ook beschreven als Mededogend, Weldoend, *Rabman*, en Genadig, *Rabim*. Omdat God de hele schepping schraagt

moeten de mensen, als Zijn dienaren, erop toezien dat het zorgvuldige evenwicht in de natuur niet door hun hebzucht wordt vernietigd. Dat gaat in tegen het in stand houden. In dit perspectief gezien is de eenheid van God tegelijk de eenheid van heel Zijn schepping, die kan worden aangeduid met het woord 'heelheid'.⁴

Agenda

Bij de komende eeuwewende is het tijd om de overheersende visie op de wereld, op de relatie tussen mens en natuur en in het bijzonder met de 'gemeenschap aarde', opnieuw te formuleren.

De hoofdlijnen van een alternatieve visie op de relatie tussen mens en natuur zijn:

(1) De natuur is geheiligd en heeft zelf rechten. Het is niet een domein zonder spirituele waarde, niet enkel een materiële werkelijkheid die door de mens naar believen kan worden geëxploiteerd.

(2) Mensen zijn verantwoordelijk voor

de natuur, zoals zij ook verantwoordelijk zijn voor hun gezin en op het hoogste niveau tegenover God. De rechten van mensen worden begrensd door het recht op leven van andere schepselen en door hun verantwoordelijkheid jegens deze schepselen.

(3) Er moet samenwerking en harmonie zijn tussen mens en natuur en niet voortdurend oorlog en oppositie. De natuur moet gezien worden als een bondgenoot van de mens en niet als een krijgsgevangen vijand, die mag doodbloeden om de meest onbeduidende en kunstmatig gecreëerde 'behoeften' van een consumptiemaatschappij te bevredigen.

(4) De relatie tussen mens en natuur is op de eerste plaats en vooral spiritueel. De materiële verhoudingen volgen uit deze fundamenteel spirituele relatie, die - als zij wordt vernietigd - omgekeerd ook de materiële verhoudingen tussen mens en natuur zal aantasten. De milieucrisis weerspiegelt een spirituele crisis binnen de mens. Zij kan niet worden opgelost door sociale 'engineering', economische planning of technologische manipulatie alleen.⁵

Om die uitdaging op te pakken, beveel ik de volgende agenda aan:

1. Het ontwikkelen van een nieuwe kosmologie, een eco-theologie en een mondiale ethiek, als basis voor het lange-termijn-beleid gericht op het overleven van de mensheid en ecologische duurzaamheid.
2. Een scheppingsfilosofie uitwerken als een centrale bron voor ecologische kwesties in het licht van de heilige schrift. Laten wij een *deep ecology* ontwikkelen.
3. Het bewustzijn van alle mensen verhogen met betrekking tot hun verantwoordelijkheid en hun beheer, *amanah*,

van de 'gemeenschap aarde' met al haar rijkdom en uniekheid van Goddelijke tekenen, *ayat*, door milieu-educatie en dialoog tussen de verschillende geloven.

4. Om een evenwichtsrelatie te ontwikkelen tussen mens en natuur moet er ook een intieme relatie groeien tussen mensen en de Schepper en Onderhouder van het heeal, *robbul 'alamien*.
5. Een omvattende milieuvisie formuleren op duurzame ontwikkeling in godsdienstig perspectief.
6. Een concept ontwikkelen voor de relatie tussen economische en ecologische veiligheid.
7. Een concept ontwikkelen voor de relatie tussen ecologische veiligheid en ecologisch beheer.

Drs. M. Habib Chirzin is rector of the Muslim University Society of Indonesia

Noten

1. Ali, Asghar Engineer, 'Islam and Ecological Issues', *Progressive Perspective* 2, Vol. 1 (Institute of Islamic Studies Bombay 1992), 3.
2. Nasr, Seyyed Hossein, prof., *Man and Nature. Beyond Current Alternative*, paper presented in the International Seminar on Islamic Philosophy and Science, University of Science Malaysia (Penang 1989) 3.
3. Manzoor, Parvez, 'Environment and Values: the Islamic Perspective', in: Ziauddin Sardar, *The Touch of Alidas. Sciences, Values and Environment in Islam and the West* (1988): 154.
4. Ali, Asghar Engineer, *op. cit.*, 3.
5. Nasr, *op. cit.*, 5.

Een uitgebreide verslagbundel van de op 10 december 1994 gehouden studieconferentie over het rapport 'Schepping en rentmeesterschap' is vanaf eind februari tegen betaling te verkrijgen. De verslagbundel is te bestellen bij het Wetenschappelijk Instituut, tel. 070-3424870.